

รายงานผลการดำเนินการ

โครงการพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนบนพื้นที่สูงระยะสั้น 15 วัน
หลักสูตร การแปรรูปจากไม้ไผ่และหวายประจำปี 2566
ณ อาคารเอนกประสงค์บ้านห้วยเจริญ หมู่ที่ 9 ตำบลห้วยชมภู อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

จัดทำโดย

ศูนย์พัฒนาราชภูรบนพื้นที่สูง漾คำนุจังหวัดเชียงราย
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
ร่วมกับ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยชมภู

บทนำ

การจักสานจากไม้ไผ่มีทำกันมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย โดยอาศัยไม้ไผ่ที่ขึ้นอยู่ทั่วไปในป่าเมืองไทย ซึ่งมีอยู่ประมาณ 100 ชนิด แต่ที่นิยมนำมาจักสานกัน ได้แก่ ไม้ไผ่ใหญ่ ที่คนนิยมนำมาปลูกไว้รอบ ๆ หมูบ้าน เพื่อใช้หน่อเป็นอาหารและใช้ลำต้นมาดัดแปลงทำเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่จำเป็นภายในครอบครัว เช่น ตะกร้า ชะลอม กระออม กระด้ง ตะแกรง กระเชอ ลอบ ไซ กระติบข้าว หวด หรือมวนหนึ่งข้าว ครุ เป็นต้น เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่กล่าวมา ข้างต้นในสมัยก่อนนิยมทำใช้กันเองภายในครอบครัว ตามความจำเป็นของแต่ละท้องถิ่นและ การจักสานแต่ละอย่างมีกรรมวิธีที่แตกต่างกัน ยากบ้างง่ายบ้าง ดังนั้นแต่ละคนจึงมีความถนัดใน การทำไม่เหมือนกัน จึงได้เกิดมีการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนกันขึ้น พอมาช่วงหลัง ๆ ไม้ไผ่หายากขึ้น และคนมีงานอื่นทำที่มีรายได้ดีกว่าก็หันไปทำงานอย่างอื่นแทนจึงยังคงเหลืออยู่เพียงบางคนหรือบางกลุ่ม เท่านั้นที่มีความถนัดทางจักสานเป็นพิเศษหันมายึดอาชีพทางการจักสานเป็นอาชีพหลัก บางคนก็ยึดเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ ทำนา โดยอาศัยทำในเวลาว่าง ตอนเย็นหรือกลางคืนที่กลับ จากไร่นาแล้ว เพื่อหา รายได้มาจุนเจือครอบครัวอีกทางหนึ่ง การจักสานจากไม้ไผ่นั้นสามารถ นำมาดัดแปลงทำเครื่องใช้ได้หลาย อย่าง ดังที่กล่าวมาแล้ว สาเหตุสำคัญที่นิยมนำเอาไม้ไผ่มา จักสานก็เพราะว่าไม้ไผ่หาง่าย ไม้แปรรูปได้ง่ายมีความเหนียวสามารถจักเหลา แต่ง ได้หลายขนาด ง่ายแก่การตัด แต่ง ง่ายต่อการนำมาประกอบกันเป็น รูปทรงตามที่ต้องการ

ศูนย์พัฒนาราชภัฏพื้นที่สูง ยางคำนุ

สารบัญ

ตอนที่ 1 วิชา การจักสานโดยไม้ไผ่.....1-5

การสานกระเชอหรือกระบุง

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในการสานกระบุง

วัสดุที่ใช้

กระบวนการผลิตงานจักสานกระบุงหรือกระเชอ

เมื่อตัดไม้มาจากกอแล้วก็จะมาแบ่งไม้ทั้งลำออกเป็น 4 ส่วน คือ

2. การผ่า

3. การจักตอก

4. การเหลา

6. การก่อกัน

7. การสาน

8. ไซ้ไม้ขัดกัน

9. การสานขึ้นรูป

10. การสานโพร

11. การตัดแต่งปาก

12. การเข้าขอบ

13. การติดตั้งมี

การทำและการจำหน่าย

การสานหรือการถักไซ

วัสดุอุปกรณ์

1. การจักตอกและเหลาตอก

2. การเตรียมไม้ไผ่

3. การถักหรือสานไซ

4. การสานปากไซ

5. การสานกันไซ

6. การสานงาไซ

ตอนที่ 2 วิชา หวาย ชนิดของหวาย.....6-11

ชนิดของหวาย

เรียนรู้การจักสานหวายอย่างง่าย

2. เตรียมหวายต่าง ๆ และไม้ก้างปลา

3. ขั้นตอนการผลิต

3.5 การทำฐาน (กันตะกร้า)

3.6 การขึ้นลูกกรง

การตกแต่งเพื่อให้เกิดความสวยงาม

การดูแลรักษาหวาย

ขั้นตอนการผลิต

วิธีการจักสานหวาย ขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบ

การเตรียมวัตถุดิบ

มีด

เหล็กกล้า เนื้อแกร่ง มี 2 ชนิด คือ

เหล็กปลายแหลม ใช้สำหรับเจาะ ไช้ ไซด์ แกะ มี ๒ ชนิดคือ

ตอนที่ 3 ภาคปฏิบัติจริง12-15

ตอนที่ 1 ทฤษฎี

การสานกระเชอหรือกระบุง

กระบุง เป็นภาชนะที่ใช้สำหรับการใส่ของชนิดหนึ่ง นิยมใช้เป็นคู่ และหาคด้วยไม้คาน วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในการสานกระบุง

1. มีดโต้ เอาไว้ตัดหรือผ่าไม้
2. มีดตอก เอาไว้จักและเหลาไม้
3. เลื่อยสันดา เอาไว้ตัดไม้
4. ค้อนไม้ เอาไว้ตีทุบมีดเวลาผ่าไม้
5. เหล็กในหรือเหล็กแหลมเอาไว้เจาะนำดอกหรือลวดมัด
6. เศษผ้า เอาไว้สำหรับพันนิ้วเมื่อเวลาเหลาไม้
7. ปี่หรือหม้อ เอาไว้สำหรับต้มน้ำย้อมดอก

วัสดุที่ใช้

1. ไม้ไผ่
2. ลวดหรือหวายเส้นเล็กมีไว้มัดขอบปาก
3. สีย้อม

กระบวนการผลิตงานจักสานกระบุงหรือกระเชอ

1. การเลือกไม้จากกอ

ไม้ไผ่ที่จะนำมาจักสานถ้าจะให้ดีพอเหมาะแก่การใช้งานแล้วควรจะเป็นไม้ที่เจริญเติบโตตามปกติไม่แคแกรน ไม่บิดงอ ไม่เป็นมอดแมง ผิวไม่ถลอก มีระยะของปล้องระหว่าง 35-40 เซนติเมตร และมีอายุระหว่าง 11/2 - 2 ปี จะใช้สานได้ดี เพราะไม้ในช่วงอายุดังกล่าวจะผ่า จัก เหลา และสานได้ง่าย ดัดโค้งได้ไม่แตกหัก หากไม้แก่เกินไปจะทำให้ยุ่งยาก เหลายาก เพราะแข็งเกินไป ลำบากในการนำมาสาน หากไม้อ่อนเกินไปก็เสาะ หักง่าย บวม สานได้ไม่ค่อยแน่น ไม่ควรใช้ไม้ไผ่ที่มีสีต่างกัน ไม้ไผ่ที่ตากแห้งมานานเป็นรา และไม้ไผ่ที่ถูกไฟไหม้กอ

เมื่อตัดไม้มาจากกอแล้วก็จะมาแบ่งไม้ทั้งลำออกเป็น 4 ส่วน คือ

- 1.. ส่วนโคนต้นจะเลือกเอาไว้ทำไม้ขัดกัน หรือทำด้ามจับ เพราะส่วนนี้ไม้จะแข็งดี
2. ส่วนต่อจากโคนจะเลือกเอาไว้ทำตอกตั้ง ปกติแล้วจะตัดเป็นท่อน ๆ ยาวท่อนละ 2 ปล้องประมาณ 80 เซนติเมตร
3. ส่วนที่ 3 ส่วนนี้จะตัดไว้ยาวหน่อยเพื่อทำดอกเวียนหรือตอกสานซึ่งจะตัดแต่ละท่อนยาวประมาณ 4-6 ปล้อง แล้วแต่ไม้จะอำนวย
4. ส่วนปลาย เลือกเอาไว้สำหรับขอบปาก เพราะส่วนปลายยังอ่อนอยู่สามารถดัดแต่งโค้งได้ง่ายกว่าส่วนโคน

2. การผ่า

เมื่อได้ไม้มาและตัดแบ่งเป็นส่วน ๆ แล้ว จะนำมาผ่าและจัก การผ่าจะผ่าจากปลายลงมาหาโคน และผ่าทะแยงให้เฉียงดาดทั้ง 2 ข้าง การผ่าและจักนี้นิยมผ่าและจักทีละท่อน ไม่นิยมผ่าทิ้งไว้ ทั้งนี้เพราะถ้าจักไม่ทันแล้วจะทำให้เหนียวจักยาก ลำบากในการจักและเหลา การฝานิยมผ่ากลางก่อนแล้วจึงผ่าซอยออกเป็นซี่ ๆ ตามขนาดความกว้างของตอกที่จะสาน ปกติการสานกระเชอ (กระบุง) นั้นจะผ่าแต่ละซี่ กว้างประมาณ 1 เซนติเมตร

เมื่อได้ไม้มาและตัดแบ่งเป็นส่วน ๆ แล้ว จะนำมาผ่าและจัก การผ่าจะผ่าจากปลายลงมาหาโคน และผ่าทะแยงให้เฉียงดาดทั้ง 2 ข้าง การผ่าและจักนี้นิยมผ่าและจักทีละท่อน ไม่นิยมผ่าทิ้งไว้ ทั้งนี้เพราะถ้าจักไม่ทันแล้วจะทำให้เหนียวจักยาก ลำบากในการจักและเหลา การฝานิยมผ่ากลางก่อนแล้วจึงผ่าซอยออกเป็นซี่ ๆ ตามขนาดความกว้างของตอกที่จะสาน ปกติการสานกระเชอ (กระบุง) นั้นจะผ่าแต่ละซี่ กว้างประมาณ 1 เซนติเมตร

3. การจักตอก

การจักตอกนั้นเมื่อผ่าออกมาเป็นซี่ ๆ แล้วก็ทำการผ่าไสในออก(เยื่อไม้) ส่วนผิวนอกก็จะขูดแต่งให้เรียบร้อย ตอกมี 2 ชนิด คือ ตอกปิ่น (จักตามผิว) และตอกตะแคง (จักขวางผิว) การสานกระเชอนิยมจักตามผิว สำหรับตอกตั้งนั้นตรงกลางที่จะสานเป็นก้นของกระเชอ ต้องเสียมตอกให้เรียบก่อนแล้วจึงจัก ทั้งนี้เพราะส่วนก้นของกระเชอจะแคบกว่าส่วนปากตอกแต่ละเส้นจะจักให้มีความหนาประมาณ 1 มิลลิเมตรเท่านั้น ทั้งเส้นสานและเส้นยืนส่วนตอกเส้นสานที่ใช้สำหรับสานไพร่นั้นจะจักและเหลาเป็นเส้นเล็ก ๆ กลม ๆ ขนาดหน้าตัดประมาณ 1.5 มิลลิเมตร มีความยาวเท่ากับตอกสานโดยทั่วไป

4. การเหลา

เมื่อจักเรียบร้อยแล้วก็จะเหลา (จะจักและเหลาให้เสร็จเป็นท่อน ๆ)การเหลานั้นปกติจะใช้ผ้าพันนิ้วมือที่รองตอกก่อน ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันมิให้มิดหรือคมไม้บาดมือได้

ในการเหลาตอกสำหรับสานไพร ช่างบางคนจะเหลาทีละ 4-5 เส้น พร้อมกัน โดยการจับรวบกันเหลา ถ้าเหลาทีละเส้นจะทำให้ช้า

5. เมื่อเหลาตอกเรียบร้อยแล้วก็จะย้อมตอกที่จะทำเส้นสานหรือตอกเวียนเพื่อให้เกิดลวดลายที่สวยงาม สีที่นิยมใช้คือ สีดำ วิธีย้อมคือต้มน้ำให้เดือดใส่สีลงไป (นิยมใช้สีย้อมผ้า) เอาตอกลงต้มแช่ทิ้งเอาไว้ประมาณ 30 นาที แล้วก็นำเอาตอกออกมาผึ่งให้แห้งก่อนนำไปสาน ปัจจุบันไม่นิยมย้อมเพราะทำให้มีราคาแพง

6. การก่อกัน

เมื่อเตรียมตอกเรียบร้อยแล้วก็จะก่อกันจำนวนเส้นที่ใช้ก่อกันอาจเป็นเส้นคู่หรือคี่ เช่น 26 เส้น, 27 เส้น หรือ 32 เส้น ทั้งนี้ก็แล้วแต่ที่เราจะสานกระเชอ (กระบุง) ขนาดเท่าใด และการก่อกันนี้ช่างนิยมนำเอาตอก

ส่วนที่ติดผิวไว้ตรงกลาง 2 - 3 คู่ ที่เหลือจึงจะเป็นตอกส่วนใน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความแข็งแรงและสวยงามและต้องแบ่งตอกแต่ละข้างออกเท่า ๆ กัน ทั้งนี้เพื่อตอกจะได้เสมอมเวลาขึ้นรูปแล้ว

7. การสาน

เมื่อก่อแล้วก็สานกันให้เรียบร้อย การสานกันนี้จะต้องให้ตอก 2 ข้างห่างเท่า ๆ กันจะต้องเป็นสี่เหลี่ยมด้านเท่า พร้อมนี้ก็จัดตอกส่วนที่ยื่นออกไปทั้ง 4 ด้านให้เท่า ๆ กันด้วย

8. ใช้ไม้ขัดกัน

เมื่อสานกันเรียบร้อยแล้วก็จะหาไม้ 2 อันมาขัดกัน โดยการขัดไขว้กัน 2 อัน เพื่อให้แข็งแรงก่อนที่จะขึ้นรูปต่อไป

9. การสานขึ้นรูป

เมื่อขัดกันเรียบร้อยแล้วก็จะใช้ตอกเวียนหรือตอกสานมาสานขึ้นรูป การขึ้นรูปนี้ เป็นขั้นตอนที่สำคัญตอนหนึ่ง หากช่างที่สานไม่ชำนาญอาจจะทำให้กระเชอที่สานบิดเบี้ยวได้ การขึ้นรูปนี้จะทำการหักมุมตอกย่น โดยใช้ดันทับหัวเข่า และจะต้องดึงแต่ละมุมให้เท่า ๆ กันอีกด้วย การสานนั้นปกติทำกันอยู่ ๒ ลาย คือ ลาย ๒ ขัดดี และลายดอกจันทน์

10. การสานไพร

เมื่อทำการสานเป็นรูปทรงแล้วก่อนจะหมดตอกตั้งประมาณ 10 เซนติเมตร จะใช้ตอกเส้นเล็กทำการสานไพร การสานไพรนี้ก็เพื่อช่วยให้การเชื่อมแน่นแข็งแรงนั่นเอง

11. การตัดแต่งปาก

เมื่อสานไพรเรียบร้อยแล้วก็จะทำการตัดปลายตอกตั้งให้เสมอกัน ก่อนที่จะทำการใส่ขอบปากต่อไป

12. การเข้าขอบ

ขอบกระเชอจะทำจากไม้ ๒ วง คือวงนอกและวงในโดยทำการขุดให้กลมและมัดตากแดดทิ้งเอาไว้ให้แห้งได้ขนาดตามที่ต้องการ เสร็จแล้วก็นำไม้ขอบมาแกะมัดออกจากกัน โดยให้วงหนึ่งอยู่ด้านในอีกวงหนึ่งอยู่ด้านนอกของปากกระเชอ ระหว่างกลางขอบทั้งสองจะใส่ไม้มอมปากเข้าไป ๓ เส้น โดยใช้วิธีพันไขว้กันแล้วใช้เหล็กแหลมแทงนำก่อนที่จะใช้ตอกเส้นเล็กมัดตอรั้งให้ติดกัน และแต่งให้กลมก่อนที่จะใช้ลวดหรือหวายมามัดแต่งให้เรียบร้อยอีกทีหนึ่ง

13. การติดตั้งมั่ง

เมื่อเข้าขอบปากและมัดลวดแต่งเรียบร้อยแล้วก็จะทำการติดตั้งมั่งที่กัน ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ส่วนกันแข็งขึ้นจะมีอายุการใช้งานได้นาน หลังจากนั้นก็จะทำห้วงที่ปาก เพื่อทำการร้อยเชือกสำหรับหาบต่อไป เป็นอันเสร็จ นำออกขายต่อไป

การทำและการจำหน่าย

จากการสอบถามนางพูน ทองศรี และนายมาก ชัยฤกษ์ บ้านโตนด ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง นครราชสีมา ได้รับคำตอบว่า ถ้าสานอย่างเดียว สามารถสานได้วันละ 3 - 4 คู่ แต่ถ้าทำทุกอย่างตั้งแต่เริ่มจักตอก เหลาตอกก็จะได้วันละ 1 คู่

การจำหน่ายจะมีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านไปรับ รวบรวมส่งขายต่อในเมืองอีกต่อหนึ่ง ราคาขายส่งคู่ละ 40 - 50 บาท แล้วแต่ขนาด ไม้ไผ่ใหญ่ 1 ลำ ซ้อมาลำละ 30 - 40 บาท แล้วแต่ขนาดไม้ 1 ลำจะสานได้ 3 - 4 คู่

การสานหรือการถักไซ

ไซเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำชนิดหนึ่ง ซึ่งยังมีใช้กันอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวชนบท บ้านกุดสวย ตำบลพลับพลา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นหมู่บ้านที่ทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำจำหน่าย ซึ่งถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบันนอกจากงานถักไซหรือสานไซแล้วหมู่บ้านกุดสวยยังสาน ช้อง สุ่ม อีกด้วย วัสดุอุปกรณ์

วัสดุอุปกรณ์ในการถักไซที่แตกต่างไปจากงานจักสานชนิดอื่นคือ เชือกไนลอนเบอร์ 12 ขนาด 1.5 มิลลิเมตร ที่ใช้สำหรับถัก สมัยโบราณที่ปายังอุดมสมบูรณ์การถักไซจะใช้เถาย่านางหรือหวาย แต่ปัจจุบันไม่มีใช้แล้วใช้เชือกไนลอนแทน เชือกไนลอน 1 กิโลกรัมจะถักไซได้ 40 ลูก

การเตรียมงานและขั้นตอนการถักไซ

1. การจักตอกและเหลาตอก

ไม้ไผ่ที่นิยมใช้ในการสานไซควรมีอายุระหว่าง 11/2 - 2 ปี ปล้องยาว ลำต้น ตรง มีตาและข้อคิ้วเล็ก นำไม้ไผ่มาตัดเป็นท่อน ๆ ยาวท่อนละ ๓ ศอกคืบ ประมาณ 1.50 เมตร ส่วนปลายที่เหลือเป็นท่อนสั้นไว้จักตอกสานงาไซ นำไม้ไผ่ที่ตัดแล้วมาผ่าและจักเป็นตอกเส้นเล็กขนาดตรงกลาง 2-2.5 มิลลิเมตร นำตอกที่จักแล้วไปตั้งเอียงหรือเหลากับฝากระป๋องนมหรือสังกะสีให้กลม ปลายตอกทั้ง 2 ข้างเหลาแต่งให้เรียว ทั้งนี้เพราะเวลาถักไปถึงส่วนปากหรือส่วนก้นไซจะได้เรียวสอปลงตามที่ต้องการ ไม้ 1 ท่อน (ท่อนใหญ่) จะจักได้ประมาณ 110 - 130 เส้น ซึ่งจะสานไซได้ 1 ลูก ไม้ไผ่ 1 ลำตัดได้ 6-7 ท่อน

2. การเตรียมไม้โขง

ไซมีรูปทรงยาวจึงสานโดยผูกมัดเส้นตอกเป็นระยะ ๆ เพื่อยึดให้คงรูปทรงและกันตอกรวน สิ่งที่ใช้ยึดเรียกว่า ไม้โขง ๆ นี้ต้องเตรียมไว้ล่วงหน้าให้มากพอไม้โขงแต่ละคูมี 2 วง มีเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับขนาดของไซ ประมาณ 6 - 8 นิ้ว เรียกไม้โขงนอกและไม้โขงใน ไซหนึ่งหลังใช้ไม้โขง 5-7 คู่ แล้วแต่ขนาดของไซ และความต้องการให้แข็งแรงใช้งานได้นาน ช่างนิยมทำไม้โขงด้วยไม้ข่อย ไม้สาเหล้า หรือไม้ปรีก เพราะหาง่ายเนื้อไม้เหนียว และอ่อน เหลากถึงได้สวย ดัดง่าย ถ้าไม่มีไม้ข่อยจะใช้ไม้ไผ่แทนก็ได้ เหลาไม้ให้ด้านหนึ่งแบนแล้วตัดให้โค้งเป็นวง ให้ส่วนแบนอยู่ด้านบนมัดให้แน่นตากแดดให้แห้งพร้อมจะใช้งานได้ทันที

3. การถักหรือสานไซ

การถักไซเริ่มจากนำตอกยื่นที่เหลาไว้เป็นซี่ ๆ มาถักช่วงกลางของตอกด้วยเชือกไนลอนให้ต่อกันให้ได้จำนวน 117 - 123 เส้น แล้วแต่เราจะต้องการไซขนาดใดที่นิยมทำกันคือ 123 เส้น เมื่อถักเสร็จแล้วนำมามัดติดกับโขง ปลายตอกทั้ง 2 ข้าง รวบมัดติดกัน

4. การสานปากไซ

เมื่อใส่โขงกลางเรียบร้อยแล้วก็จะเริ่มถักลงมาทางปากไซก่อน โดยใช้เชือกไนลอนถักเป็นลายเลข 8 เป็นช่วง ๆ ห่างกันประมาณ 5-6 เซนติเมตร ถักไปได้ 4 ช่วงจะใส่โขงรัดครั้งหนึ่ง เมื่อสานไปใกล้ปากประมาณ 30 เซนติเมตร ตอกส่วนปากก็จะเริ่มเรียวลงตามที่เหลาตอกเรียวไว้ แล้วช่างจะนำตอกแบนหนา 1 มิลลิเมตร กว้างประมาณ 1 เซนติเมตร มาสานปากด้วยลายสอ โดยจับเส้นยื่นรวมเป็นชุด ๆ ชุดละ 3 เส้น และมีไม้ทำหุ่นปาก เมื่อสานไปได้ยาวประมาณ 1 ฝ่ามือหรือ 15 เซนติเมตร ก็จะใช้ตอกเส้นสุดท้ายที่เหลาเรียวมาสานเก็บและม้วนพับปลายตอกเก็บให้เรียบเรียบร้อย มัดแต่งด้วยเชือกไนลอน

5. การสานก้นไซ

การถักหรือการสานก้นไซใช้วิธีการถักแบบเดียวกับการถักปากไซ แล้วตอกจะเรียวไปรวมกันเป็นมัด ช่างจะพันพับซี่เส้นยื่นม้วนกลับมาสอดรวมและมัดไว้ในช่วงก้นไซนี้จะใช้ โขงประมาณ 3-5 คู่

6. การสานงาไซ

งาไซเป็นทางที่ปลาผ่านเข้าไปติดไซ ไซหนึ่งหลังมี 2 งา คือ งาขึ้นใช้ดักปลาที่ขึ้นทวนน้ำ ไล่ถัดจากไม้โขงกลางไปก้นไซ ๒๐ เซนติเมตร งาลงใช้ดักปลาที่ลงตามน้ำ ไล่เหนือไม้โขงกลางไปทางปากไซ 20 เซนติเมตร มีวิธีไล่เหมือนกัน ช่างจะใช้มีดตอกปาดตอกเส้นเอ็นของริ้วไซให้ขาดเป็นช่อง กว้างครือ ๆ กับปากงาสอดตะแคงให้งาขึ้นหันปากไปหากันไซ และงาลงหันปากไปทางปากไซและให้งาทิ้งสองอยู่เยื้องกัน ขยับให้เข้าที่แล้วใช้ตอกสานรัดกับตอกเอ็น ขนาดของงาขึ้นอยู่กับขนาดเล็ก - ใหญ่ของไซ ไซแต่ละหลัง ถ้าเตรียมตอกไม้โขงและงาไซไว้ล่วงหน้า ช่างสามารถทำเสร็จภายใน 3 ชั่วโมง

ตอนที่ 2

การจักสานด้วยหวาย

การสานหวาย

หวายเป็นพืชตระกูลปาล์มชนิดหนึ่งที่เป็นเถาเลื้อยไปตามต้นไม้ใหญ่ และหวายมีหนาม คุณสมบัติใช้ประโยชน์ในการทำเฟอร์นิเจอร์ หวายส่วนใหญ่ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้มาจากหวายธรรมชาติ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ของหวาย เป็นส่วนของลำต้นที่ลอกเอากาบใบออกแล้ว นำมาจักสานเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน หวายทุกชนิดสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในลักษณะแตกต่างกันไป ประโยชน์เบื้องต้นของหวาย ได้แก่ การนำมาใช้ผูกมัดสิ่งของต่าง ๆ ผลนำมาใช้กิน ลักษณะของต้นหวายจะเป็นลำต้นกลมมีข้อ ยอดและหน่อของหวายสามารถนำมารับประทานได้ และแปรรูปอาหารได้มากมาย ทั้งเป็นยาสมุนไพร เช่น "หวายนั่ง" รากเป็นยารักษาโรคมะเร็งหวายสามารถปลูกได้ในที่ที่มีความชื้น หรือมีแหล่งน้ำ ชายเขา ป่าดิบ ในประเทศไทย มีการปลูกหวายในเขตอำเภอกุศุดาบก จังหวัดสกลนคร เขตท้องที่จังหวัดอุดรธานี การปลูกเพื่อกินหน่อ และค้าขาย ในส่วนเขตภาคใต้ของไทย แถบป่าฮาลาบาลา จังหวัดนราธิวาส เป็นหวายป่าดิบสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในงานจักสาน หรือเฟอร์นิเจอร์หวายที่พบในจังหวัดสุรินทร์ และแนวชายแดนประเทศกัมพูชา ชาวบ้านเรียกชื่อต่างกันว่า เช่น "หวายหางหนู" ซึ่งเป็นหวายที่มีความเหนียว เส้นเล็กมีผิวมันในตัว "หวายน้ำ" ลำต้นใหญ่เท่านี้วก้อย ชอบขึ้นริมน้ำ ชาวบ้านนำมาจักสานเช่นกัน โดยเฉพาะชาวบ้านบุทุม จังหวัดสุรินทร์ นำหวายหางหนูและหวายน้ำ มาทำจักสานตะกร้าชนิดต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่น

ชนิดของหวาย

หวาย มีคุณสมบัติพิเศษ คือ สามารถตัดได้ มีความเหนียวเป็นลักษณะเฉพาะ มีลำต้นขนาดเท่ากันตามชนิด มีความมันในระดับผิว จึงเหมาะต่อการจักสาน ทำเฟอร์นิเจอร์ ขนาดของลำต้นจะมีตั้งแต่ 3 - 60 มม. ความยาวตามสิ่งแวดล้อม เช่น อาศัยไม้ที่ป็นป่ามีความยาวตั้งแต่ 10-20 เมตร อายุการใช้งาน 7-10 ปี หวายมีหลายชนิด ทุกประเภททำจักสาน เฟอร์นิเจอร์ และเป็นอาหาร รวม 23 ชนิด หวายที่ทำจักสานในบ้านบุทุมใช้หวาย 3 ชนิด

1. หวายหางหนู หรือ หวายตะค้าทอง เปลือกผิวสีเหลือง มีความเหนียว เส้นเท่า ๆ กัน เป็นหวายเส้นเล็กมีขนาดยาว 10 -15 เมตร เลื้อยตามต้นไม้ ขึ้นในป่าที่บ มี ความชื้น ใช้ลำต้นแก่จัด อายุ 6 - 7 ปี นำมาตัดทำลายลูกกรง และผ่าเป็นเส้นเล็ก ๆ รีดเป็นเส้นเล็ก ๆ บาง ๆ เพื่อทำจักสานต่าง ๆ หรือใช้ร้อยรัดเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาว

2. หวายน้ำ เป็นหวายเส้นใหญ่กว่าหวายหางหนู ลำต้นกลม ใหญ่ประมาณนี้วก้อยผู้ใหญ่ มีความยาว 8 -10 เมตร ชอบขึ้นตามริมน้ำ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำมูล ใช้ทำโครงสร้างของงานจักสานหรือนำมาจักตอกเป็นเส้นก็ได้

3. หวายนิ่ม เปลือกสีผิวมันวาวคล้ายหวายตะค้าทอง ลำต้นยาวเสมอ ขนาดเท่ากับหวายน้ำซึ่งมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 -15 มม. แต่มีลำต้นยาวถึง 10-50 เมตร ขึ้นในป่าดิบ ใช้ทำโครงสร้างงานจักสานอ่อนนิ่ม ดัดง่าย แก่นื้อเหนียว

เรียนรู้การจักสานหวายอย่างง่าย

1. เตรียมเครื่องมือต่าง ๆ (มีดตอก เหล็กแหลม แป้นรีดหวาย ค้อน ไม้ตัดลูกกรง)

2. เตรียมหวายต่าง ๆ และไม้ก้างปลา

2.1 คัดหวาย เส้นเล็กเอาไว้ทำลูกกรง

2.2 หวายน้ำ เอาไว้ทำโครงสร้างตะกร้าตัดเป็นรูปทรง

2.3 ไม้ก้างปลา เอาไว้ทำโครงสร้างรูปทรงต่างๆ

2.4 นำวัตถุดิบแต่ละอย่างแช่น้ำพอประมาณ (20-30 นาที) ต้องน้ำพอ หรือน้ำฝนจึงจะดี

3. ขั้นตอนการผลิต

3.1 การผ่าหวาย เลือกหวายผ่าประมาณ 10 ต้น ควรเลือกลำต้นใหญ่กว่าลูกกรง หวาย 1 ต้น ควรผ่าให้ได้อย่างน้อย 4 ส่วน จนสุดลำต้น เทคนิคการผ่ามีดต้องคม ผ่าจากปลายไปหาโคน โดยใช้กำลังมือตั้งมีดตอก และใช้มืออีกข้างดันหวายตามความถนัด บังคับอย่าให้บิดเบี้ยว หวายจะขาดกลางลำ

3.2 รีดหวาย ใช้มีดตอกรีดเอาไส้หวายออกให้เหลือส่วนที่เป็นเปลือกเท่านั้นจากนั้นสอดเข้าไปในรูแป้นรีดหวายที่ละเส้น ค่อยๆ ดึงจนสุดเส้นหวาย และควรรีดให้ได้ขนาดเท่ากันเส้นหวายจะได้เป็นระเบียบสวยงาม

3.3 ตีลายลูกกรง ให้นำหวายหางหนูที่แช่น้ำ 10 ต้น มาตัดลูกกรงครั้งละ 2 - 4 ต้นจนครบ 10 ต้น และสุดลำต้น โดยใช้หวายวางทาบบนไม้ตัดลูกกรง และใช้ค้อนทุบเบา ๆ พอให้หวายหักมุมเท่านั้น

3.4 ตัดรูปทรงตะกร้า (กลม,เหลี่ยม,รี และอื่น ๆ)

3.5 การทำฐาน (ก้นตะกร้า)

3.5.1 นำไม้เลยมมาตัดเป็นวงกลมวงที่ 1 เส้นผ่าศูนย์กลาง 28 ซม. หรือตามต้องการใช้ตะปูเข็มตอกยึดเอาไว้ จากนั้นใช้เส้นหวายที่รีดแล้วพันรอบวงกลม โดยพันเว้นช่องแต่พองาม

3.5.2 นำหวายน้ำที่มีขนาดเท่ากับวงกลมวงที่ 1 ตีหัววงที่ 1 ใช้ตะปูเข็มตอก แล้วใช้เส้นหวายที่รีดมาพันรอบวงกลมทั้ง 2 วงให้ติดกันจนครบรอบวงกลม

3.5.3 ใช้หวายน้ำ 2 เส้น ที่มีขนาดเท่ากับวงกลมวงที่ 1 ใช้ตะปูเข็มตอกยึดรอบวง เพื่อเป็นฐานรองรับก้นตะกร้าให้แข็งแรง

3.5.4 นำไม้เลยมจำนวน 8 ท่อน มีขนาดยาวเท่ากับเส้นผ่าศูนย์กลางของวงกลมตะกร้าตีกาเกบาท 8 มุมตอกตะปูยึดกับวงกลม

3.5.5 ใช้เส้นหวายที่รีดแล้ว สานเส้นผ่าศูนย์กลางของวงกลมคล้ายใยแมงมุม ความกว้างพอประมาณ (5 ซม.)

3.5.6 ใช้หวายหางหนูทั้งต้นที่เลือกไว้มีขนาดเท่ากัน นำมาขดให้เต็มวงกลมคล้ายขดยากันยุงใช้เส้นหวายสานยึดแต่ละเส้นจนครบ สิ้นสุดการทำก้นตะกร้าโดยสมบูรณ์

3.6 การขึ้นลูกกรง

3.6.1 การขึ้นลูกกรง นำเหล็กแหลมเจาะที่ขอบฐานตะกร้าให้เป็นรู 5-7 ที่ตามจำนวนลูกกรง จากนั้นนำหวายลูกกรงที่เตรียมไว้เหลาปลายต้นทั้ง 5-7 ให้แหลม ใช้ปลายแหลมของลูกกรงสอดลงไปในรูที่เจาะไว้ ต่อจากนั้นใช้มีดตัดลูกกรงขึ้นเป็นลวดลาย ใช้เส้นหวายสานยึดติดกับขอบฐานจนครบ

3.6.2 การใส่ขอบชั้น 1 (ภาษาพื้นเมืองสุรินทร์เรียกว่า ใส่กะนั๊บ หรือ เอวตะกร้า) โดยนำต้นเจलयี่ตัดเป็นวงกลม มาวางทับกับลูกกรงชั้นที่ 1 ใช้เส้นหวายที่รีดแล้วสานยึดวงกลมกับลูกกรงไว้จนครบรอบวงกลม

3.6.3 นำหวายน้ำที่มีขนาดเท่ากับวงกลมวงที่ 1 ตีทับบนขอบวงกลมที่ 1 ตอกตะปูยึดทั้งสองวงกลมจนครบรอบ เสร็จตัวกระจัด 1 ชั้น ต่อไปก็เป็นการ ทำหุจับ

3.7 การทำหุจับ (มือจับ, หูหิ้ว)

3.7.1 ใช้หวายน้ำที่มีขนาดใหญ่พอสมควร มาตัดเป็นรูปโค้ง ใช้ตะปูตอกยึดทั้ง 2 ข้างติดกับฐานตะกร้าและขอบปากตะกร้าโค้งขนาดพอที่จะสอดนิ้ว 4 นิ้ว ได้เป็นหุจับ

3.7.2 นำหวายมาทาบบนขอบตะกร้า และหุจับให้โค้งตาม ใช้ตะปูเข็มตอกยึดติดกันไว้โดยรอบ

3.7.3 ใช้เส้นหวายรีดพันรอบขอบปากตะกร้าและหุจับ เว้นช่องแต่ละช่องให้พองามต่อไปก็สานจุนางเพื่อให้เป็นลวดลายสวยงาม

การตกแต่งเพื่อให้เกิดความสวยงาม

1. การทำความสะอาดเมื่อตะกร้าสกปรก มีเชื้อรา ฝุ่นจับ โดยมากชาวบ้านใช้วิธีธรรมชาติ เช่น นำผลไม้แห้งสุกสเปรี้ยว ถูที่ตัวตะกร้าหรือจะเป็นมะนาวก็ได้ ต่อจากนั้นจึงล้างตากให้แห้งจะได้ตะกร้าที่สะอาดสวยงามตามธรรมชาติ

2. การทาน้ำมัน เพื่อให้ตะกร้ามีเงา ผิวมันสวยเป็นสีไม้ธรรมชาติ และป้องกันเชื้อราได้ด้วย ควรใช้น้ำมันวานิชสีใสเคลือบเงาหรือแลคเกอร์เบอร์ 6 ทาตามวิธีที่กำหนดในกระป๋อง

การดูแลรักษาหวาย

1. ผึ่งแดดให้แห้งสนิท
2. ไม่ควรเก็บหวายไว้ในที่ชื้น พื้นซีเมนต์ควรมีอากาศถ่ายเทได้
3. ใส่สิ่งของให้เหมาะกับขนาดตะกร้าการทำเครื่องมือรีดหวาย และเครื่องมือตัดลูกกรง
1. วิธีทำแป้นรีดหวาย โดยนำวัสดุที่เหลือใช้ในท้องถิ่น เช่น จาน สังกะสีเคลือบ กระป๋องนมผง ปิ่นโตเคลือบ กะละมังเคลือบ นำวัสดุเหล่านี้ไปเจาะรูตามขนาดที่ต้องการหลาย ๆ รู แล้วนำแป้นรีดหวายไปลับกับหินลับมีดเพื่อรักษาความคมและเพื่อมิให้หวายแตกเป็นเส้นขณะรีด
2. วิธีทำไม้ตัดลูกกรง โดยนำไม้เนื้อแข็งขนาดเหมาะสม ความยาว 8 นิ้ว กว้าง 2 นิ้ว หนา 1.5 นิ้ว ใช้เหล็กฉากเจาะรูตีตะปูตอกยึดกับไม้เอาไว้ เพื่อไม่ให้เหล็กขยับ การทำไม้ตัดลูกกรงสามารถทำได้ตามขนาดลวดลายของตะกร้าที่เราต้องการ 1", 2"(แหล่งที่มาของข้อมูล: "บันทึกroyภูมิปัญญาท้องถิ่น งานจักสานหวาย กลุ่มหัตถกรรมหวายบ้านบุทม 8/3 ม.4 ต.เมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์ "เจียลปะเดา") เรียบเรียงโดย โกลินทร์ ศรีลานุช)เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่มีคุณค่าในตัวเองเพราะใช้วัตถุดิบซึ่งมีความงามตามธรรมชาติในด้านคุณค่าทางศิลปหัตถกรรมเครื่องจักสานทำขึ้นด้วยมือซึ่งต่างจากผลิตภัณฑ์ที่ทำจากโรงงานจึงมีคุณค่าเฉพาะตัวในแต่ละชิ้น ลวดลายจากการสาน สอด ทอ ถัก และรูปแบบเครื่องจักสานแสดงถึงลักษณะพื้นเมือง พื้นบ้านที่แตกต่างกัน เครื่องจักสานคือภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำขึ้นจากวิธีการ จักสาน ถัก ทอจากวัสดุที่มีอยู่ตามท้องถิ่นทั่วไป เช่น หวาย ไม้ไผ่ ใบลาน กก ฟาง ก้าน และใบมะพร้าว เป็นต้น เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่สันนิษฐานว่าเก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ เพราะทำขึ้นจากวัสดุที่หาง่าย หลักฐานที่ขุดพบจากเครื่องมือ เครื่องใช้ของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์พอจะยืนยันได้ว่า มนุษย์รู้จักทำเครื่องจักสานมานาน และเก่าแก่กว่าหัตถกรรมอื่น ๆ ตามประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย ปรากฏว่ามีเครื่องจักสานชนิดหนึ่งที่พระ

ร่วทรวงคิดขึ้นสำหรับใส่น้ำส่งส่วยให้ขอมเป็นภาชนะจักสานขึ้นด้วยชั้น น้ำไม่รั่วเรียกว่ากระออมครุ ลักษณะที่โดดเด่นของจักสานหวายคือ เป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำจากหวายที่มีความละเอียดลวดลายแบบไทยๆ ประณีต สวยงานสืบสานภูมิปัญญาจากรุ่นปู่ย่าตายาย

ขั้นตอนการผลิต

1. เขียนลายจักสาน(ตะกร้า)ก่อนที่จะสานลายตะกร้าลงไป
2. การทำไม้ไผ่สีสุก มาจักเป็นเส้นเล็กขนาด๑ มิลลิเมตร เพื่อทำเป็นตอกยี่น
3. หลังจากการจักตอกเรียบร้อยแล้ว เราจะนำตอกที่ได้ทำการย้อมเป็นสีต่างๆที่เราต้องการ
4. เมื่อทำการย้อมตอกเสร็จแล้วเราจะมาทำการต่อโครงจักสานที่ด้านล่างก่อน
5. เมื่อได้โครงสร้างจักสานแล้ว เราจะมาทำกาถักกรองเพื่อทำเป็นตอกยี่น
6. ทำการถักกรองเพื่อทำเป็นตอกยี่น ได้แล้วเราจะทำการสานลาย
7. เราทำการสานลายไปเรื่อยๆจนถึงขอบที่เรากำหนดความสูงไว้
8. เมื่อเราสานลายเสร็จแล้วเราจะมาทำการประกอบขอบบนของจักสานก่อน
9. การผูกถักขอบตะกร้าด้วยการผูกกลมหวายเพื่อให้แน่นและลวดลายสวยงาม

วิธีการจักสานหวายขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบ

การเตรียมวัตถุดิบ

วัตถุดิบในการจักสาน ที่ใช้กันทั่วไปมีหลายอย่างได้แก่ ใบเตย ลำเจียกหรือปาดหนันผักตบชวา ย่านลิเภา กระจุต กก ใบตาล ใบลาน หวาย ไม้ไผ่ แต่ที่นิยมนำมาใช้ทำงานจักสานมากที่สุดคือไม้ไผ่และหวาย เนื่องจากคงทน ราคาไม่แพง วัตถุดิบหาได้ง่ายมีอยู่ทั่วไปการเตรียมไม้ไผ่ เลือกลำต้นที่มีความตรง ลำปล้องยาว ผิวเรียบเป็นมัน หลังจากตัดออกมาจากกอ นำมาแช่น้ำตลอดทั้ง ลำเพื่อให้ไม้ไผ่มีความสดและป้องกันมด ปลวกมอด เจาะไซ เมื่อจะนำมาใช้งานจึงตัดเอาตามขนาดที่ต้องการมาผ่าออกแล้วนำไปจักเป็นตอกแล้วตากแดดให้แห้งการเตรียมหวาย ต้องแช่น้ำให้หวายอ่อนตัวเพื่อความสะดวกในการทำงาน หวายสามารถใช้ได้ทั้งเส้น นำไปเป็นกั้นกระบุง ตะกร้า หรือเสียดให้เป็นเส้นเล็กๆใช้ผูกมัด ตกแต่งลวดลายการสาน หลังจากเตรียมวัตถุดิบ ในการทำงานจักสานแล้วก็ถึงขั้นลงมือสาน ช่างสานจะต้องรู้ว่า ควรใช้ลายสานแบบใด สำหรับเครื่องจักสานแต่ละชนิดเช่น ป่าน้ำชาใช้ลายหนึ่ง กระบุงใช้ลายสาม กระดังใช้ลายขอ ช่างจักสานที่มีความชำนาญมากจะสามารถสานลายต่างๆได้อย่างรวดเร็วและคล่องแคล่ว เป็นระเบียบ และสวยลวดลายในการจักสาน แบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 3 ลักษณะคือ

1. ลวดลายพื้นฐาน ถือเป็นลายแม่บท สำหรับการสานทั่วไป มี 6 ลาย คือ
 - 1.1 ลายซัด
 - 1.2 ลายสอง
 - 1.3 ลายสาม
 - 1.4 ลายตาหลิ่ว 1.5 ลายขอ 1.6 ลายบองหยอง
2. ลวดลายพัฒนา เป็นลายที่ช่างจักสานในอดีตได้คิดค้นพัฒนาขึ้นมา ที่ปรากฏทั่วไป มี 5 ลาย คือ
 - 2.1 ลายบ้า
 - 2.2 ลายดีด้า
 - 2.3 ลายเฉลาเกล็ดเต่า
 - 2.4 ลายดอกชิง
 - 2.5 ลายดีหล่ม

3. ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายที่คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของช่างเครื่องมือทำเครื่องจักสานของไทย

การทำเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านโบราณอย่างหนึ่งที่ทำสืบทอดกันมาช้านานแล้วเครื่องมือที่ใช้ทำเครื่องจักสานก็เป็นเครื่องมือพื้นบ้านเพียงไม่กี่ชิ้นที่ชาวบ้านมักทำขึ้นใช้เอง เครื่องมือสำคัญที่ใช้ทำเครื่องจักสานของไทย ได้แก่

มีด

เครื่องมือสำหรับแปรรูปวัตถุดิบจากธรรมชาติ มาเป็นวัสดุสำหรับทำเครื่องจักสานมีดที่ใช้กันทั่วไปเป็นมีดเหล็กกล้า เนื้อแกร่ง มี ๒ ชนิด คือ

มีดสำหรับผ่าและตัด มักเป็นมีดขนาดใหญ่ สันหนา เช่น มีดโต้ หรือมีดอีโต้ใช้ตัดและผ่าไม้ไผ่ หวาย หรือไม้อื่นๆ ที่จะใช้ทำเครื่องจักสานให้มีขนาดตามต้องการ ก่อนที่จะนำไป เหลา จัก เป็นตอกหรือเป็นเส้นต่อไป มีดตอก มีดชนิดนี้มีประโยชน์ใช้สอยตามชื่อคือ ใช้สำหรับจักตอกหรือเหลาหวายเป็นมีดปลายเรียวแหลม ปลายและด้ามงอน ส่วนมากตัวมีดจะสั้นกว่าด้าม เพราะในการจักหรือเหลาตอก จะใช้ด้ามสอดเข้าไประหว่างแขนกับลำตัวเพื่อให้จักหรือเหลาตอกได้สะดวก มีดชนิดนี้จะมีสันบางเพื่อให้จักได้ดี ส่วนปลายที่งอนแหลมนั้นจะใช้เจาะหรือคว้านได้ด้วย มีดตอกทั่วไปจะมีรูปร่างคล้ายคลึงกันดังกล่าวแล้ว แต่อาจจะมีรูปร่างพิเศษแตกต่างกันบ้างตามความนิยมของแต่ละถิ่นและช่างจักสานแต่ละคนเครื่องมือที่ใช้ในการทำเครื่องจักสาน เหล็กหมาด

เหล็กปลายแหลม ใช้สำหรับเจาะ ไช้ จัด แฉะ มี ๒ ชนิดคือ

เหล็กหมาดปลายแหลม เป็นเหล็กปลายกลมแหลมมีด้ามทำด้วยไม้ ใช้สำหรับไชหรือแฉะ มักทำด้วยเหล็กกำร่มหรือซึลวตรถจักรยาน ฝนปลายให้แหลม ใช้ไชหรือแฉะเครื่องจักสานเพื่อร้อยหวายผูกโครงสร้างผูกขอบหรือเจาะหุกระบุง ตะกร้า เป็นต้นเหล็กหมาดปลายหอก เป็นเหล็กแหลมปลายแบนอย่างปลายหอก ใช้เจาะหรือไชไม้ให้เป็นรู มักใช้เจาะรูเครื่องจักสานเมื่อต้องการผูกหวายเสริมโครงสร้างให้แข็งแรง

คีมไม้

คีมไม้ เป็นเครื่องมือจำเป็นในการทำเครื่องจักสาน รูปร่างคล้ายคีมทั่วไปแต่มีขนาดใหญ่และทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ชิงชัน ไม้มะค่า แก่นไม้มะขาม คีมจะใช้หนีบปากภาชนะจักสานเพื่อเข้าขอบ เช่น ใช้หนีบขอบกระบุงตะกร้า กระจาด ขณะเข้าขอบปากเพื่อผูกหวายที่ขอบให้แน่น คีมจะช่วยให้ช่างจักสานเข้าขอบภาชนะจักสานได้สะดวกโดยไม่ต้องใช้ผู้ช่วย

นอกจากเครื่องมือสำคัญในการทำเครื่องจักสานดังกล่าวแล้ว การทำเครื่องจักสานยังอาจจะมีเครื่องมืออย่างอื่นอีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัสดุที่นำมาทำเครื่องจักสาน เช่น การเหลาหวายที่จักเป็นเส้นแล้วให้เรียบเสมอกัน ช่างจักสานจะใช้ฝากะป่องหรือสังกะสี มาเจาะรูให้มีขนาดต่างกันจากรูใหญ่ไปเล็ก แล้วสอดเส้นหวายเข้าไปในรูแล้วชักผ่านออกไป ความคมของสังกะสีจะครูดให้ผิวเส้นหวายเรียบและมีขนาดเสมอกัน เรียกว่า "ชักเสียด" การชักเสียดนั้นจะต้องชักจากรูใหญ่ไปหารูเล็ก การทำเครื่องจักสานย่านลิเภาก็ใช้เครื่องมือชนิดเดียวกันนี้ แต่เรียกว่า "ชักแป้น"นอกจากเครื่องมือเหล่านี้แล้ว ช่างจักสานบางท้องถิ่นอาจจะมีเครื่องมือพิเศษเฉพาะตัวแตกต่างกันไปอีกก็ได้ ในปัจจุบันมีผู้ประดิษฐ์เครื่องจักและเหลาตอกด้วยมอเตอร์ไฟฟ้าขึ้นใช้ช่วยให้จักและเหลาตอกได้รวดเร็วขึ้น แต่กระนั้นก็ตาม ตอกที่จักและเหลาด้วยมือจะเรียบและประณีตกว่า เมื่อได้ตอกแล้วจึงนำตอกไป "สาน" เป็นเครื่องจักสานให้มีรูปทรงและลวดลายตามความต้องการการจักหรือการทำไม้ไผ่เป็นตอก แล้วสานเป็นภาชนะเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เป็นขั้นตอนสำคัญคนไทยจึงเรียกหัตถกรรมที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการนี้ว่า "เครื่องจักสาน"

การทำเครื่องจักสานของไทยก็ทำขึ้นตามกระบวนการดังกล่าว เริ่มจากการ "จัก" คือการเอามีดผ่าไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุอื่น ๆ ให้แตกแยกออกจากกันเป็นเส้นบางๆ แล้ว "สาน" เป็นเครื่องจักสานประเภทต่างๆ ให้มีรูปทรงสอดคล้องกับการใช้สอย และขนบนิยมของท้องถิ่น การใช้เส้นตอกหรือวัสดุที่มีลักษณะเป็นเส้นอื่นๆ มาขัดกัน เริ่มจากการสานอย่างง่าย ด้วย "ยก" ขึ้นเส้นหนึ่ง แล้ว "ข่ม" ลงเส้นหนึ่งสลับกันไป เรียกว่าลายขัด หรือลายหนึ่ง จนถึงการสอดและขัดแปลกออกไปเป็นลายที่ยากขึ้น เช่น ลายสอง ลายสาม จนถึงลายที่มีลักษณะพิเศษออกไปอย่างลายเฉลว หรือ ลายตาแข่ง ลายดอกพิกุล และลายอื่นๆ ที่ช่วยให้เครื่องจักสานมีความสวยงามควบคู่กับประโยชน์ใช้สอย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมเครื่องจักสานชุมชนบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง

ตอนที่ 3
ปฏิบัติจริง
ภาคปฏิบัติจริง 1. การจักตอกและเหลาตอก

ภาพการจักสานด้วยหวาย

